

В. П. Сисоєва,

кандидат юридичних наук

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1673-3682>**І. В. Осадченко,**

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня

ДЕТЕРМІНАЦІЯ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Національний авіаційний університет

проспект Любомира Гузара, 1, 03680, Київ, Україна

E-mails: viktoriiia.sysoieva@npp.nau.edu.ua, 5696994@stud.nau.edu.ua

Мета: здійснення аналізу суїцидальної поведінки неповнолітніх та вивчення феномену суїцидальної поведінки крізь призму різних чинників. **Методи:** дослідження проводилося із застосуванням діалектичного підходу, методів аналізу, синтезу, абстрагування, а також низки загальнонаукових та спеціально-правових методів дослідження. **Результати:** окреслені детермінанти суїцидальної поведінки неповнолітніх та наголошено на необхідності проведення профілактичних заходів з підлітками. **Обговорення:** у статті розглядаються конкретні компоненти профілактичної роботи з неповнолітніми.

Ключові слова: суїцидальна поведінка; самогубство; неповнолітні; детермінанти; попередження; суїцидальна ідеація.

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасному світі проблема самогубства залишається нерозв'язаною, а тому з кожним роком стає дедалі актуальнішою, особливо на тлі стрімкого зростання показників самогубств, яке набуває характеру епідемії. На жаль, Україна не стала винятком, навпаки, в нашій країні досить високі показники самогубств, особливо серед неповнолітніх. Тому для України вивчення даної соціальної проблеми є досить актуальним.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Дослідженню детермінант суїцидальної поведінки неповнолітніх у юридичній літературі приділено достатньо уваги. Їх вивчали, зокрема, такі вчені: А.Г. Амбрумова, В.А. Тихоненко, Л.А. Терещенко, А.С. Баронін, О.С. Можайкіна, Р.П. Федоренко, О.С. Єфімов, О.Є. Новік, В.В. Шкурко, О.В. Резнікова, Л.М. Шестопалова, В.О. Кірієнко та інші.

Метою статті є визначення мотивів вчинення самогубств підлітків та аналіз основних аспектів профілактики та корекції суїцидальної поведінки неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Життя людини визнано найвищою соціальною цінністю на конституційному рівні. Держава, різні соціальні інститути, громадські організації організують забезпечення життєдіяльності кожної людини в суспільстві. Проте щороку в Україні понад 7000 осіб приймають рішення піти з життя. І фахівці виокремлюють групу ризику – це особи 12-16 років. Суїцид, за даними чисельних досліджень, посідає друге місце серед причин підліткової смертності (на першому місці – дорожньо-транспортні пригоди). Враховуючи зростання чисельності суїцидів у молодіжному середовищі, вважаємо актуальним дослідження детермінації цих негативних явищ.

Щоб попередити суїцид, потрібно зрозуміти, чому серед неповнолітніх виникає питання вибору між життям і смертю, а також чому вони обирають останню. Якщо здійснити аналіз усіх особливостей суїцидальної поведінки неповнолітніх, то з'явиться можливість ефективного попередження самогубств. Тому важливим є

вивчення феномену суїцидальної поведінки, в тому числі крізь призму різних чинників.

Спільним у дослідженнях науковців є твердження, що суїцид у своїй основі психологічне явище [1, с. 13]. Але не всі науковці погоджуються з такою думкою. Наприклад, психолог В. Бехтерев на основі проведених емпіричних досліджень стверджував, що більшість самогубств серед неповнолітніх пов'язана не з психічними проблемами, а з недоліками виховання. Психіатр І. Сікорський пов'язував суїциди школярів, у першу чергу, з морально-етичними чинниками. Схожої думки притримувався В. Федоров, який вважав, що саме соціум винний у тому, що допустив самогубство дитини [2, с. 82].

Сьогодні цю тему активно обговорюють різні фахівці, урядовці, правоохоронці і громадськість. Але в більшості випадків пересічний громадянин засудить самовбивцю або буде сприймати його як психічно хворого, що не потребує допомоги, оскільки вважає, що вже пізно допомагати, а батькам, чия дитина здійснила суїцид (спробу суїциду), доводиться потерпати від звинувачень та неоднозначних поглядів оточуючих, незважаючи на те, винні вони чи ні [3]. Здається, що таке може статися з кимось іншим, а не з власною дитиною. Але останніми роками сумна статистика свідчить про те, що самогубства неповнолітніх відбуваються поряд із нами.

Отже, суїцид, або суїцидальна поведінка, є складною формою девіантної поведінки, яку зумовлюють різного роду чинники. Ключовими серед них є психологічні, тому що самогубство – це вчинок особистості, тобто психологічне явище. Всі інші чинники призводять до суїциду опосередковано, через емоційні переживання людини, що впливають на її дії.

Проблему самогубства неповнолітніх системно почали досліджувати на початку ХХ ст. У той час стали вивчати різні аспекти суїцидальної поведінки, наприклад, психопатологічні, психологічні, моральні, соціальні, педагогічні. Найбільш відомим вважається дослідження психолога В. Бехтерева, який стверджував, що більшість дитячих та підліткових суїцидів пов'язані не з конкретними психічними

захворюваннями, а з недоліками виховання дитини. Діти переймають досвід дорослих людей, які не завжди показують гідний приклад життя. Саме цей фактор, на думку науковця, є вирішальним фактором поведінки неповнолітніх [4].

Поряд із фахівцями, що досліджували цю проблему, з'явилися псевдонауковці, які створили безліч міфів про суїцидальну поведінку неповнолітніх. Тому М. Моховиков, С. Трусова, які досліджували дитячу і підліткову суїцидальність, написали наукову роботу, в якій спростували велику кількість міфів, що панують у суспільстві щодо суїциду. Так, серед спростованих вищевказаними науковцями міфів, наприклад, є інформація про наявність психічних захворювань у неповнолітніх самогубців (насправді, абсолютна їхня більшість не мали таких захворювань); про відсутність попереджувальних сигналів про майбутнє самогубство (насправді, неповнолітні часто попереджають друзів чи дорослих про бажання піти з життя, однак оточуючі не сприймають це серйозно) тощо.

Якщо розглянути підліткову суїцидальну поведінку, то можна виокремити характерні для неї ознаки: байдужість, гнів, апатія, що можуть проявлятися у саркастичності висловлювань, підвищеній чутливості, низькій самооцінці, розчаруванні в людях, зокрема в друзях, бажанні водночас бути незалежним і належати комусь сильному, очікуванні щирого заступництва батьків, учителів, переживанні своєї непотрібності, марноти, безглуздості життя. Такі особи відрізняються філософською або метафізичною інтоксикацією, тобто постійними, нав'язливими розмірковуваннями над сенсом життя і смерті, песимістичністю, що можуть супроводжуватися порушеннями сну, послабленням чи втратою апетиту, втратою ваги, головним болем, нудотою, втомлюваністю.

При замаскованій депресії у підлітків не спостерігається майже ніяких ознак. Виняткові ознаки: агресивність, різке зниження успішності, психосоматичні порушення, інтенсивне вживання тютюну, алкоголю, наркотиків, втечі з дому.

Згідно з соціологічними даними, у 72,8% українських неповнолітніх віком 10-17 років жодного разу не виникало потягу до смерті, 21,4% казали, що інколи це траплялось, у 5,8% час від часу бажання жити зникає. Отже, група суїцидального ризику в Україні становить загалом приблизно 27,2%. В більшості випадків неповнолітні з даної групи ризику не люблять читати книги, але з великим задоволенням грають у комп'ютерні ігри. У них значно більше проблем з батьком (відповідно 10,4% проти 2,9%), матір'ю (9,1% проти 3,9%), братами і сестрами (21,5% проти 12,6%), ровесниками (9,8% проти 4,5%). Залежно від групи, в якій перебуває дитина, бачення майбутнього відрізняється. Наприклад, діти з групи ризику, що ніколи не втрачали бажання жити, дивляться у майбутнє відповідно: із застереженням і страхом 62,7% і 56,3%; з байдужістю 7,5% і 3,8%, з упевненістю і оптимізмом 34,1% і 26%; зі змішаним, суперечливим почуттям 19,5% і 13,4%. У більшій частині неповнолітніх із групи ризику низькі бали за шкалами відкритості, самоповаги, самоцінності, самосприйняття, але високі за шкалами внутрішньої конфліктності та самозвинувачень. У них значні розбіжності між Я-ідеальним і Я-реальним, високі рівні тривожності та високі показники переживання відчуття самотності, беззмістовності існування [5, с. 60].

У публікаціях на тему суїцидології можна зустріти опис зовнішніх факторів, що викликають у неповнолітніх переживання, які можуть перерости в спроби суїциду. Серед таких факторів основними є:

1) нерозуміння з боку оточуючих, що викликає переживання образи, самотності, відчуження;

2) втрата батьківської любові, нерозділене кохання. Основне, чим керується неповнолітній, це бажання викликати в близьких людей почуття провини;

3) смерть, розлучення, втеча з сім'ї когось із батьків – відчай, розпач, образа, ревності;

4) вражене самолюбство, образа, агресія як прагнення помститися;

5) небажання визнати свою неправоту, хворобливі егоїстичні емоції [6].

Беззаперечно, зовнішні чинники мають сильний вплив на суїцидальність неповнолітніх, але за умови особливостей сприйняття. Наприклад,

імпульсивні діти або підлітки зазвичай нездатні критично осмислювати наслідки свого вчинку, тому навіть незначна ситуація може викликати суїцидальне бажання захистити себе.

На формування суїцидальної поведінки неповнолітнього впливають як психологічні, так і соціальні фактори. В процесі життя дитина стикається з різними за складністю ситуаціями, але в залежності від психологічних особливостей реагує по-різному. Тому оточення неповнолітнього має звертати увагу на його емоційний стан та поведінку, оскільки особистість у більшості випадків тим чи іншим чином виявляє власні наміри здійснити суїцид.

Вік є вагомим показником при аналізі суїцидальної поведінки. Прикладом є те, що підвищенням суїцидальної готовності характеризуються періоди юності та початок старості. Суїциденту є характерною занижена самооцінка та висока потреба в самореалізації.

Суїциденти – це сенситивні, емпатійні люди зі зниженою здатністю переносити біль, високою тривожністю і песимізмом, тенденціями до самозвинувачення і схильністю до звуженого (дихотомічного) мислення. Також відзначаються труднощі волевого зусилля і тенденція вирішення проблем.

Спроби самогубства зустрічаються істотно частіше серед підлітків, порівняно з дітьми, причому не всі самогубці досягають своєї мети. Як зазначає А. Личко, лише у 10% підлітків є справжнє бажання накласти на себе руки (замах на самогубство), в 90% – це крик по допомогу, отже суїцидальна поведінка частіше має демонстративний характер [7, с. 14].

Серед основних мотивів суїцидальної поведінки дітей майже рівні частини мають самотність, невдоволення собою, образи, протести.

Більша частина неповнолітніх здійснюють самогубство протягом трьох місяців після початку психологічної кризи. Батьки, зазвичай, звинувачують школу, школа – сім'ю, але явище це так і далі прогресує, та ситуація з кожним роком погіршується [8]. Отже, необхідно здійснювати профілактичну роботу як з дітьми, так і з батьками та педагогами.

Перше, на що потрібно звернути увагу, це психологічна просвіта педагогів, батьків та дітей. Це можна досягти створенням у школі

інформаційного куточка, де буде розміщена методична література, телефон довіри, дані про психологічні центри допомоги, інших фахівців. У школах мають проводитися психолого-педагогічні семінари, колоквиуми, майстер-класи із запрошенням фахівців, на яких будуть висвітлюватися питання емоційних розладів у дітей та підлітків, факторів, що впливають на суїцидальну поведінку неповнолітніх, про цінність особистості.

Під час навчального процесу має відбуватися вивчення психологічного клімату всередині учнівських колективів. Вагомим аспектом просвітницької роботи є проведення дуальних консультацій з вчителями та батьками дітей, які знаходяться у групі суїцидального ризику. Також із учнями має проводитися низка бесід про цінність особистості й сенс життя, про невпевненість у собі, підліткові ініціативи.

Друге, на чому потрібно зробити акцент, це створення позитивного психологічного клімату в навчальному закладі й сім'ї, залучення учнів до громадської діяльності, активності (спортивні змагання, клуби), культурних заходів, які слугують виникненню позитивних почуттів неповнолітніх [9, с. 167]. Даний вид роботи реалізується під час консультативної роботи з учнями, їхніми батьками та педагогами. Також необхідним є постійний моніторинг ознак, тенденцій, ризиків суїцидальної поведінки на всіх етапах роботи педагогічного колективу для систематичного контролю і врахування динаміки змін в особистості та поведінці учнів.

Висновки. Отже, у статті ми визначили мотиви вчинення самогубства підлітками та проаналізували основні аспекти соціально-педагогічної профілактики та корекції суїцидальної поведінки неповнолітніх. Для зменшення кількості самогубств неповнолітніх має бути здійснена кваліфікована профілактична діяльність. Профілактична діяльність може бути поділена на два рівні: первинна та вторинна. Первинна профілактика спрямована на попередження проблеми. Основне завдання – не допустити, щоб проблема виникла. Тут найважливішою є дозвілєва діяльність. Вторинна профілактика дозволяє засвідчити наявність проблеми в індивіда, та ідентифікувати на початковій стадії, ще до того, як проблема стане серйозною. Основне завдання – зменшення три-

валості існування проблеми та її інтенсивності. З метою профілактики самогубства у школах рекомендуються заходи, що включають обидві форми профілактики.

Література

1. Хаустова О.О. Самогубства та побутова смертність в Україні: підсумки 2012 року. *Український вісник психоневрології*. 2013. Вип. 21. Т. 4(77). С. 12–18.

2. Федоренко Р.П. Психологія суїциду: навч. посіб. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. 260 с.

3. Попередження суїцидальних проявів в підлітковому середовищі. URL: <https://sites.google.com/site/krivoyrogkzsh48/poperedzenna-suiecialnih-proaviv-v-pidlitkovomu-seredovisi>

4. Федина М. Коли земля летить з-під ніг. Психолог про підлітковий суїцид. URL: http://tvoemisto.tv/exclusive/velyka_pomylka_batkiv_ne_govoryty_pro_bil_utraty_psyholog_pro_pidlitkovyy_suitsyd_78763.html

5. Марута Н.О., Явдак І.О. Предиктори суїцидальної поведінки при невротичних розладах. *Український вісник психоневрології*. 2006. Т. 14. Вип. 1(47). С. 59–63.

6. Савчук Т. Життя дітей в цифровому світі: користь та небезпека (звіт ЮНІСЕФ). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28910108.html>

7. Веприцький Р.С., Гладкова Є.О. Групи смерті: що це таке і як уберегти дитину: наук.-мет. рек. Харків: ХНУВС, 2017. 14 с.

8. Співак В. Особливості психолого-педагогічної роботи з «важковиховуваними» школярами. URL: file:///C:/Users/HP/Downloads/znpkp_sp_2016_27_23.pdf

9. Шестопалова Л.М. Самогубство та доведення до самогубства: заходи протидії: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2001. 237 с.

References

1. Khaustova O.O. Samohubstva ta pobutova smertnist v Ukraini: pidsumky 2012 roku. *Ukrain-skyi visnyk psikhonevrolohii*. 2013. Vyp. 21. T. 4(77). S. 12–18.

2. Fedorenko R.P. Psykholohiia suitsydu: navch. posib. Lutsk: VNU im. Lesi Ukrainky, 2011. 260 s.

3. Poperedzhennia suitsydalnykh proiaviv v pidlitkovomu seredovyshchi. URL: <https://sites.google.com/site/krivoyrogkzsh48/poperedzenna-suiecialnih-proaviv-v-pidlitkovomu-seredovisi>

4. Fedyna M. Koly zemlia letyt z-pid nih. Psykholoh pro pidlitkovyi suitsyd. URL: http://tvoemisto.tv/exclusive/velyka_pomylka_batki_v_ne_govoryty_pro_bil_utraty_psyholog_pro_pidlitkovyy_suitsyd_78763.html

5. Maruta N.O., Yavdak I.O. Predyktory suitsydalnoi povedinky pry nevrotychnykh rozladakh. *Ukrainskyi visnyk psykhonevrolohii*. 2006. T. 14. Vyp. 1(47). S. 59–63.

6. Savchuk T. Zhyttia ditei v tsyfrovomu sviti: koryst ta nebezpeka (zvit YuNISEF). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28910108.html>

7. Veprytskyi R.S., Hladkova Ye.O. Hrupy smerti: shcho tse take i yak uberehty dytynu: nauk.-met. rek. Kharkiv: KhNUVS, 2017. 14 s.

8. Spivak V. Osoblyvosti psykholoho-pedahohichnoi roboty z «vazhkovykhovuvanyymi» shkoliaramy. URL: file:///C:/Users/HP/Downloads/znpkp_sp_2016_27_23.pdf

9. Shestopalova L.M. Samohubstvo ta dovedenia do samohubstva: zakhody protydii: dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.08 / Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy. Kyiv, 2001.

Viktoriiia Sysoieva, Iryna Osadchenko

DETERMINATION OF SUICIDE BEHAVIOR OF MINORS

National Aviation University

Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine

E-mails: viktoriiia.sysoieva@npp.nau.edu.ua, 5696994@stud.nau.edu.ua

Purpose: to analyze the suicidal behavior of minors and study the phenomenon of suicidal behavior through the prism of various factors. **The methodological basis:** mhe research was conducted using the dialectical method of analysis and synthesis, the method of cognition, abstraction, general scientific and special legal research methods. **Results:** the author outlines the determinants of juvenile suicide and emphasizes the need for preventive measures with adolescents. **Discussion:** the article considers specific components of preventive work with minors.

If we consider adolescent suicidal behavior, we can distinguish its characteristic features: indifference, anger, apathy, which can be manifested in sarcastic statements, hypersensitivity, low self-esteem, frustration in people, including friends, the desire to be independent and independent. expectation of sincere patronage of parents, teachers, experiencing their uselessness, futility, meaninglessness of life.

The first thing you need to pay attention to is the psychological education of teachers, parents and children. This can be achieved by creating an information corner in the school, which will house methodological literature, a hotline, data on psychological care centers and other professionals. Psychological and pedagogical seminars, colloquia, master classes with the invitation of specialists should be held in schools, which will cover issues of emotional disorders in children and adolescents, factors influencing the suicidal behavior of minors, the value of personality.

The second thing to emphasize is the creation of a positive psychological climate in the school and family, involving students in social activities, activities (sports, clubs), cultural events that serve to create positive feelings of minors. This type of work is implemented in consultation with students, their parents and teachers. It is also necessary to constantly monitor the signs, trends, risks of suicidal behavior at all stages of the teaching staff to systematically monitor and take into account the dynamics of changes in personality and behavior of students.

Key words: suicidal behavior; suicide; minors; determinants; suicide prevention; suicidal ideation.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2022